

УДК 323.15:94(477.7=353.1)

О. Є. Музичко

Грузинські та вірменські вечірки як явище культурного та громадського життя Одеси початку ХХ ст.

У цій статті висвітлено грузинські та вірменські танцювально-театральні вечірки як явище громадсько-го та культурного життя Одеси початку ХХ ст. На основі архівних джерел та преси висвітлено хронологію заходів, дійових осіб, реакцію оточення, міжнаціональні контакти. Зроблено висновок про те, що, попри відносно невелику кількість, грузинам та вірменам вдалося презентувати свої культури у строкатому одеському суспільстві.

Ключові слова: грузини, вірмени, вечірки, Одеса.

Загальним місцем всіх наративних джерел з історії Одеси російсько-імперської доби є образ міста як мультиетнічного та мультикультурного, і, отже, західноєвропейського типу. Як писав Дмитро Донцов, «першими мешканцями міста були греки, вірмени, турки, болгары, французи, німці та італійці. Під оглядом свого розпланування, своїх пам'яток і всього свого стилю клясичного ампіру, Одеса була частиною Європи, якимось — українським Марселем або Неаполем серед околиці, що тоді була чисто хліборобська».

«Вмонтування» до етнокультурної мозаїки Одеси вірменської та грузинської діаспори відбувалося переважно двома шляхами: завдяки торговельним зв'язкам та освітнім процесам. Значно вплинуло на процес збільшення одеської вірменської та грузинської громад заснування у 1865 р. в Одесі Новоросійського університету. Побоюючись поширення революційних та національних почуттів на лише нещодавно бунтівному Кавказі, російськоімперські чиновники так і не зважилися відкрити тут університет. Тому, позбавлені можливості отримати вищу освіту ближче до рідного дому, грузини та вірмени потягнулися до відносно близької Одеси.

Загальноросійський перепис населення 1897 р. (за мовою та релігією) показав, що в Одесі мешкали 1401 (931 чоловік та 470 жінок) вірмен та 188 грузинів (176 чоловіків та 12 жінок). Грузини належали до найменших громад Одеси, поступаючись за чисельністю навіть англійцям, естам та сербам. Натомість вірмени майже ді-

лили 6–7-ме місце з татарами. До того ж якщо грузини розчинялися у масі православних, не маючи жодної конфесійної організації, то головною ідентифікаційною базою вірмен Одеси була конфесійна окремішність. У місті мешкали 1500 вірмен-григоріан та значно менша кількість вірмен-католиків. Вірмени-григоріани з 1840 р. мали свою власну церкву Св. Григорія Просвітника на вулиці Катерининській, 69 (перетин вулиці Базарної). Там само діяло з 1897 р. Опікунство про бідних прихожан.

Дуже важливим чинником для проведення свят була діяльність студентських об'єднань за активної участі викладачів. До 1907 р. грузинське та вірменське земляцтва діяли в Новоросійському університеті неофіційно. Восени 1907 р. студенти-грузини та вірмени подали прохання до ради професорів про заснування власних земляцтв. Засобами для досягнення задекларованої мети у статуті грузинського земляцтва проголошувалися окрім заснування каси взаємодопомоги влаштування лекцій, рефератів, вокально-інструментальних вечорів з метою ознайомлення членів земляцтва з рідною літературою та музикою, а також заснування грузинської бібліотеки в сенсі духовної взаємодопомоги [7, арк. 143].

У проєкті вірменського земляцтва вечори та концерти фігурували менш виразно. На відміну від проєкту вірменського земляцтва, грузинське не передбачало членства курсисток Одеських вищих жіночих курсів. Певне уявлення про тогочасну чисельність грузинського земляцтва да-

ють спогади К. Марджанішвілі. Режисер згадував, що у 1907 р. надав 200 місць в театральному залі студентам з грузинського земляцтва. Вони були покликані охороняти грузинського режисера від агресії з боку російських шовіністів, яким не подобалися, на їх погляд, надмірно ліберальні вистави.

Театралізація, організація вечірок з піснями та танцями, була однією з провідних форм діяльності всіх національних спільнот Одеси. Ця ж форма роботи була поширеним явищем і у наднаціональних громадських об'єднаннях благодійного типу. Народи Кавказу, з їх дуже розвинутою культурою танцю та театральності, звісно ж, не могли залишитись осторонь цього явища.

Перші відомості про вірменську вечірку припадають на кінець XIX ст.: у 1899 р. професори Новоросійського університету О. К. Кононович, О. Є. Назімов та князь Б. М. Аргутинський-Долгоруков просили градоначальника дозволити проведення благодійного вечора на користь незаможних студентів-вірменів [10]. Настуні вірменські вечірки відбулися наприкінці 1902 р. та 1903 р. [11].

Зокрема, 2 грудня 1903 р. у залі «Уніон» вечірку провело згадане вище Опікунство про бідних прихожан вірменської церкви Св. Григорія Просвітника. За описом учасника свята, зал було перетворено на «уголок русской Армении». На першому плані розмістили зображення резиденції католикоса Ечміадзин, Арагат, Аракс. У фойє було споруджено шатри. Вірмени були вбрані у різний одяг, що презентував різні типи вірменів: алашкерців (горян), халцихців, турецьких. Вірмени вико-

нали лезгинку та національні вірменські танці узун-дара та шалаха. В концерті взяли участь і невірмени: К. Ніколаї, Амато, Сапельников.

Автор допису про вечірку так резюмував свої позитивні враження: «Не велика местная армянская колония, но удивительно велики ее сочувствие к нуждающимся членам этой колонии и энергия, с которой устроители вечера потрудились в пользу этих нуждающихся» [1].

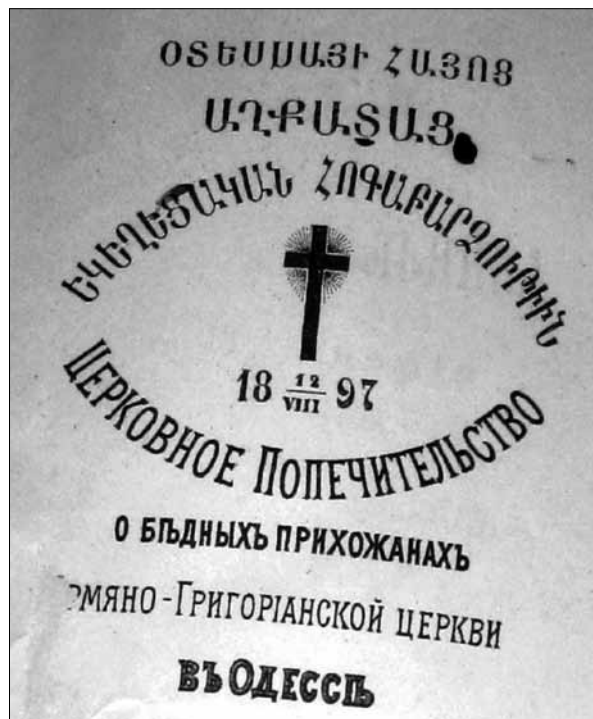
У 1903 р. відбулася перша грузинська вечірка. До 1916 р. грузинське земляцтво організувало 9 грузинських вечірок на користь бідних одеських студентів-грузинів, які, за спогадами професора Новоросійського університету М. М. Ланге, «Одеса довго пам'ятала» [8, с. XXIII]. Грузинська

вечірка вперше детально зафіксована у 1906 р. В організації вечора брали участь, окрім професорів В. М. Петріашвілі та П. Г. Мелікішвілі, письменник Ш. М. Дадіані, співак М. Нанобашвілі (надалі соліст Паризької опери Мішель Даріал) і співчуваючі грузинам професори-ліберали О. Я. Шпаков, В. А. Косинський, М. М. Ланге, К. М. Сапезко, артисти Сибіряков, Багров, Муромцев.

До п'ятої грузинської вечірки у 1907

р. було видано спеціальний пам'ятний жетон з надписом російською та грузинською мовами.

5 грудня 1908 р. у приміщенні українського національно-культурного товариства «Прогресивіта» відбувся вечір на честь п'ятдесятиріччя поетичної діяльності видатного грузинського поета князя Акакія Ростомовича Церетелі. Приміщення було декороване, встановлений

Штамп Церковного Опікунства для бідних прихожан вірмено-григоріанської церкви в Одесі

портрет ювіляра. Журналісти відзначали наявність дуже великої кількості публіки: понад 200 студентів, курсисток, робочих-грузинів та багато інших представників грузинської діаспори, зокрема, П. Г. Мелікішвілі. З яскравим рефератом про творчість А. Р. Церетелі виступив С. Л. Аваліані. Студенти та курсистки вдало розіграли уривок у віршах з поеми А. Р. Церетелі «Патаракахи», водевіль «Сварка», в якому особливо відзначилися студент Даташвілі та курсистка Церетелі. Виступи викликали дружні і тривалі оплески. Цепаладзе та Ардашвілі прочитали реферати про поетичну діяльність А. Р. Церетелі грузинською мовою, його вірші російською та грузинською мовами, тексти адрес відправлених студентами, робітниками та іншими місцевими грузинами на ім'я ювіляра. Після закриття «Просвіти» одеські українці були змушені відкрити більш скромний за своїми завданнями «Одеський Український клуб». На одному з музичних концертів, влаштованих клубом у 1912 р., співала грузинська солістка Гегобарідзе. У програму грузинських вечірок був включений гопак.

Дух українсько-грузинської дружби, що пронизував стосунки грузинів та українців в Одесі на початку ХХ ст., яскраво відбиває текст листа грузинських студентів Одеси, який вони надіслали до української київської газети «Рада» на початку 1914 р.: «Народ Украины! Сыны многострадальной и сходной с тобой своей долей Грузии — студенты Новороссийского университета, горячо приветствуют тебя по поводу 100-й годовщины славного сына твоего, Кобзаря — Тараса Шевченко. «Немає гірше, як у неволі про волю згадувать». Но пусть время тяжелых сумерек озарится лучом надежды на лучшее будущее Украины и да исполнятся слова великого ее батька: «Смійся лютий враже, та не дуже, бо все згине — слава не поляже, не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда, і чий ми діти» [14].

До 20-го ювілею з дня смерті грузинського романіста Олександра Михайловича Казбегі (1848—1893) на початку 1914 р. місцева грузинська

колонія відзначила ювілей в залі «Огнісько» [18]. У 1914 р. грузинський хор у складі 35 жінок (в основному курсистки, серед яких половина були грузинки) та 42 чоловіків, очолював студент-філолог 2-го курсу історико-філологічного факультету Івліан (Юліан) Павлович Абхаїдзе. Готувалися учасники в університетській аудиторії. Вечірки незмінно збирали багато людей і приносили великі збори (наприклад, в 1914 р. 2500 рублів).

Напевно, найбільш масштабний вірменський захід відбувся в Одесі навесні 1913 р. Голова Опікунства при вірменській церкві С. Асвадуров та секретар священник О. Чубарьян отримали схвальну відповідь градоначальника на проведення вечора на честь 1500-річчя виникнення вірменської писемності та 400-річчя винаходу вірменського друкарства. У неділю 31 березня 1913 р. у приміщенні Нового театру (вулиця Скобелева, 55 (сьогодні Єврейська) захід тривав від 20.00 до першої години ночі і міг би завершитися і о другій, якщо б організатори не скасували танцювальну частину.

Відбулася вистава вірменською мовою історичної трагедії із життя вірменів V сторіччя у 5 діях за В. Тираціном «Мецн Вардан» (Вардан Великий) під керівництвом артиста вірменської сцени Армена. Акторами були К. Косаян, А. Аветисянц, А. Абрамян, О. Кананян, С. та С. Абрамян, О. Кананян, Казанджян та інші, загалом 17 осіб.

В якості дивертисменту пролунали кілька пісень («О, не проси», вірменський романс А. Майляна у виконанні артиста російської опери Т. Г. Арбеніна; вірменський народний гімн у виконанні хору), вірші («Майр Араксі Аперов» Р. Паткяяна у виконанні М. Іпекчіана, «Я не про те сумую» П. Туріяна у перекладі К. Бальмонта) та реферати. Російською мовою реферат прочитав Л. М. Меліксет-Беков «Великий ювілей армянского письма и печати», вірменською — студента Новоросійського університету Г. М. Басмаджіан «З'єднаний ювілей 1500-річчя винаходу вірменської абетки та 400-ліття вірменського книгодрукування» [6, арк. 64, 103, 105—111].

Пам'ятний жетон. Срібло, 5,83 г.
Розміри 31,0×24,4 мм.

На зворотному боці жетона продубльовано російськомовний напис грузинською мовою¹

¹ Вдячний за звернення моєї уваги на цей артефакт головному зберігачеві фондів Одеського історико-краєзнавчого музею І. М. Озерянській.

Постать Л. Меліксет-Бека заслуговує на докладніше висвітлення. Левон Меліксетович Меліксет-Бек (1890–1968) був випускником юридичного факультету Новоросійського університету (1913). Рано розпочав активну наукову та громадську діяльність. Був одним з лідерів вірменської одеської студентської громади, членом-кореспондентом Одеського товариства історії і старожитностей (1914), членом Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті (1911). Також мав тісний зв'язок з Акерманом, де збирав матеріали усної історії, археології. У 1915–1918 рр. був вченим секретарем редакційної колегії Тифліського вірменського національного товариства. У 1918–1960-х рр. викладав (з 1930 р. у званні професора) у Тбіліському університеті, а також певний час в Єреванському та Бакінському університетах. Доктор філологічних (1928) та історичних наук (1932). Заслужений діяч науки Грузинської РСР (1941), член-кореспондент АН Вірменської РСР (1945).

Інтелектуальний доробок науковця складає близько 600 праць вірменською, грузинською, російською мовами, присвячених головним чином широкому спектру історії та культури народів Кавказу. Серед публікацій історика можна виділити археографічні, археологічні (досліджував архітектурні споруди, зокрема, храм у Піцунді, надписи), з середньовічної історії Вірменії та Грузії, з історії вірмено-грузинських

зв'язків. Велику увагу він приділяв питанням культури, перекладав на мови народів Кавказу літературні пам'ятки. Досліджував історію релігійних громад Кавказу. Частина праць присвячена цілковито чи частково південно-українській тематиці: зв'язкам середньовічної Вірменії та Русі, історії вірмен Півдня України, історії Одеси. Здебільшого цими питаннями дослідник цікавився під час перебування в Одесі.

Промова історика на вірменському вечорі була опублікована у тому ж році в Одесі. Вона складалася з двох частин. У першій історик піддав реально-історичній критиці перекази вірменів про винахід абетки, наголосив на результатах винаходу — зародження та розвиток класичної вірменської історіографічної та патристичної літератури. У другій частині він зробив історичний огляд вірменського книгодрукування. Наприкінці промовець наголосив на всесвітньому значенні вірменського друкарства. Промова Г. М. Басмаджіана складалася з 5 частин і фактично охоплювала те ж саме коло питань, лише докладніше.

У 1915 р. в одеських лікарнях лікувалися поранені на фронтах світової війни грузинські воїни армії Російської імперії, куди їх привезли з Катеринослава: Акакій Мойсейович Шахасіберідзе, Григорій Олександрович Абатадзе, Дмитро Утович Кварацнелія, Варлаам Дементійович Тускія, Микола Нодарійович Котерзашвілі, Георгій Гаврилович Ільбакідзе, Георгій Антонович

1915

Отвѣтвенные распорядители IX Традиціоннаго
Грузинскаго вечера, гостий сборъ съ котораго поступитъ
въ пользу раненныхъ Кавказской арміи и грузинъ пострадавшихъ
отъ войны, проф. П. Т. Меликсетовъ, К. Д. Андреевскій,
проф. К. М. Саттлѣго и кн. Б. Н. Аргутинскій-Долгоруковъ покорнѣйше просятъ Ваше
Превосходительство
почтить своимъ посѣщеніемъ концертъ-балъ, устраиваемый
12-го Февраля с. г. въ зданіи Драматическаго театра.

Запрошення професору історико-філологічного факультету Новоросійського університету
М. Г. Попруженку на 9-ту грузинську вечірку. 1915 р.

Качіані, Олексій Герасимович Леонідзе, Сергій Адамович Лобжандзе, Агаба Нотрійович Чанкводатзе, Леон Цудушвілі, С. Є. Стенуашвілі.

12 лютого 1915 р. дев'ята традиційна грузинська вечірка була присвячена збиранню коштів пораненим Кавказької армії та грузинам, які постраждали від війни. Пожертви зробили представники еліти міста, зокрема, грузини та вірмени: генерали М. І. Ебелов, В. Н. Джанелідзе, князі Б. М. Аргутинський-Долгоруков, Д. Цулукідзе, науковці П. Г. Мелікішвілі та С. Л. Аваліані, бізнесмени Д. А. Попов та С. І. Асвадуrow. Було зібрано 1022 руб. 70 коп., що були відіслані до Тбілісі [12].

Було б наївно думати, що учасники цих вечорів повністю абстрагувалися від суспільно-політичних питань. Реагуючи на запити публіки, історик та викладач Симон Аваліані відкрив вечір промовою про «поточний момент». Зібрано 2 тис. 555 руб.

Найбільшим розмахом відрізнялася вечірка на честь 75-ліття І. Чавчавадзе, яку відвідали 1500 чоловік, де виступив хор грузинських студентів під керівництвом Г. Купрашвілі. У 1916 р. було відзначено сторіччя від дня народження М. Бараташвілі. Виступали професор Гливенко, медик Л. Котетішвілі, свої вірші прочитав надалі відомий драматург І. Мосашвілі. З доповіддю на тему «Основні мотиви поезії Бараташвілі» виступив Георгій Саріданович Ахвледіані, надалі відомий мовознавець, член-кореспондент АН СРСР, академік АН Грузинської РСР. Він зазначив, що в Росії мало знають про грузинську історію, культуру, літературу, боротьбу грузинів за незалежність, і побажав їй подальшої популяризації.

У 1918 р. нарешті грузинам вдалося заснувати власне культурне-національне товариство, яке, щоправда, мало і політичне забарвлення цілком у тренді того часу. У квітні 1918 р. у Драматичному театрі Грузинське товариство організувало благодійний концерт на користь грузинських демобілізованих солдатів і офіцерів Одеси. Була поставлена легка комедія «Продавщиця шампанського» Самборської. У концерті взяли участь Аркадьєв, Барбе, концерт-кабаре: Гамсахурдія, Івоні, Лукашевич, Мансветова, Баратов, Василь Вронський і Селявін, Ліпковська, відбулися грузинські танці [4].

На початку ХХ ст. одеські грузини та вірмени продемонстрували приклад добросусідських відносин. У 1908 р. під час поховання В. Петріашвілі вінок на труну поклав знаменитий вірменський винороб В. Таїрян (Таїров). В. Петріашвілі та В. Таїров співробітничали саме на ниві

виноробства. Грузинські та вірменські студенти об'єднували свої зусилля під час студентських хвилювань. Після проведення грузинського та вірменського вечорів один з вірменів у пресі порадив кавказцям влаштовувати вечірки за обласним, територіальним, а не вузьконаціональним принципом, створити об'єднане кавказьке земляцтво [16]. На цю пропозицію позитивно відгукнулися студенти А. Ардешвілі, М. Цецхладзе, Барнабішвілі [17].

У 1912 р. об'єднаний хор вірменів та грузинів заспівав грузинські та вірменські пісні. Вірмени виконали заборонену пісню про грузинського революціонера Арсена Джорджіашвілі. На бенкеті палкі промови виголосили професор О. К. Медведєв, К. М. Сапезко, письменник Петро Пільський.

У квітні 1918 р. Центральна каса взаємодопомоги Новоросійського студентства організувала вечір у залі консерваторії, присвячений мистецтву національностей студентів Новоросійського університету, в якому взяли участь росіяни, українці, євреї, польська й грузинська організації [13]. Остання з відомих нам вірменських вечірок відбулася у березні 1919 р. [2].

Наприкінці січня 1919 р. товариство анонсувало і, швидше за все, провело «літературно-драматическое утро» в театрі «Миниатюр» на вулиці Ланжеронівській, 24. Захід було приурочено до 14 січня — дня Св. Ніно, покровительки Грузії. За коментарем журналіста, а можливо, і організаторів в газеті «Одесский листок» 25 січня 1919 р. зазначалося: «Этот день должен объединить грузин, проживающих в Одессе, дать им возможность сосредоточить свои мысли на прошлом Родины, напомнить о нуждах настоящего». Попри час проведення заходу, що прямо суперечив поняттю «вечірка», за духом та особливостями, вочевидь, це було пряме продовження вже усталеної традиції грузинських вечірок.

Грузинські та вірменські вечірки викликали позитивні враження в сучасників. Одеський журналіст на початку 1914 р. так описував значення грузинських вечірок у залах купецької біржі: «Грузинські вечірки слід віднести до числа цікавих за програмою і за загальною жвавістю балів. У день грузинських, освячених традицією, вечорів, зали біржі перетворюються на чарівний куточок Кавказу з усіма майже його характерними особливостями. Грузинський стиль домінує в декораціях — килими та зелень повинні на деякий час приховати холодні стіни біржі. На завершення вечора лекурі (лезгинка), «кінтоцрі» (танець кінто), «аундара» і...

горезвісне танго. Вечори студентів-грузинів завжди користувалися особливими симпатіями суспільства» [19]. Напередодні акції 1918 р. журналісти газет «Одесские новости» та «Одесский листок» (номера за 10 та 13 квітня) закликали одеситів згадати «про дні, коли бал грузинського студентства своїм юнацьким задором та суто східною експансивністю привертав увагу всіх друзів учнівської молоді ... дайте ж молодій Грузії зібратися біля родимих вогнищ і взятися за святу справу відродження благословенного природою краю».

У приватному листі (*вдячний за надання цього листа головному зберігачеві фондів Одеського історико-краєзнавчого музею І. М. Озерянській*) до Марії Антонівни Ржепішевської (Осмоловської) у грудні (вірогідно 1912 р.) з Одеси до Ананьєва її подруга, студентка Вищих жіночих курсів, караїмка, Раїса Ісааківна Кальфа

ділилася своїми враженнями від відвідин разом з батьком грузинської вечірки студентів та курсисток: «Мне вечер очень понравился, хотя многие ворчали, что тесно, что напустили массу публики. Зал Биржи был битком набит, потому что входных билетов давали сколько влезет. Но все-таки было очень хорошо, и пели грузинские песни, танцевали (и очень красиво) лезгинку, многие были в национальных костюмах» [15, арк. 2–3].

Отже, попри відносно невелику кількість, грузинам та вірменам вдалося презентувати свої культури у строкатому одеському суспільстві найбільш ефективним для ще не інформаційної доби початку ХХ ст. шляхом театралізації своїх культурологічних заходів. Історичний досвід був використаний вже наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. в умовах національного відродження.

Джерела та література

1. АК. Армянский вечер // Одесский листок. — 1903. — 4 дек.
2. Армянский вечер // Одесский листок. — 1919. — 14 марта.
3. Грузинский вечер // Одесские новости. — 1912. — 9 дек.
4. Грузинский вечер // Одесский листок. — 1918. — 16 апр.
5. Грузинский вечер в драматическом театре // Одесские новости. — 1915. — 13 февр.
6. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 573.
7. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 11. — Спр. 26 (1908).
8. Ланге Н. Воспоминания о жизни и деятельности П. Г. Меликишвили // Труды Тбилисского государственного университета. — Тбилиси, 1957. — Т. 62. — С. XV–XXIV.
9. На грузинском вечере // Одесские новости. — 1914. — 9 февр.
10. Одесские новости. — 1899. — 11 нояб.
11. Одесские новости. — 1902. — 4 дек.
12. Одесские новости. — 1915. — 2 марта.
13. Одесский листок. — 1918. — 17 апр.
14. Одесский листок. — 1914. — 25 февр.
15. Одеський історико-краєзнавчий музей. — Інв. № Д-14854. — Арк. 2–3.
16. Тамарин А. Цепи предрассудка // Южная мысль. — 1912. — 11 дек.
17. Южная мысль — 1912. — 14 дек.
18. Южная мысль. — 1914. — 22 марта.
19. Южная мысль. — 1914. — 7 февр.

Georgian and Armenian parties as a phenomenon of cultural and public life of Odessa early 20th century

O. Muzychko

This article highlights the Georgian and Armenian dance and theater parties as a phenomenon of social and cultural life of Odessa early 20th century. Based on the archival sources and press, the article presents the chronology of events, the actors, the reaction of people, international contacts. In summary, despite their small number, Georgians and Armenians managed to mark their unique cultures in multicultural Odessa community.

Keywords: Georgians, Armenians, party, Odessa.